

سواد دیداری

برای متخصصان علم اطلاعات

نگارش

فریدرزدرویی

عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک)

علل سلیمانزاده

عضو هیئت علمی دانشگاه شهید باهنر کرمان

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران

(ایرانداک)

تهران ۱۴۰۰

سرشناسه	: درودی، فریبرز، ۱۳۴۶-
عنوان و نام پدیدآور	: سواد دیداری برای متخصصان علم اطلاعات/ نگارش فریبرز درودی، عادل سلیمانی نژاد.
مشخصات نشر	: پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک)، ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهری	: ۲۸۶ ص.: مصور (بخشی رنگی).
شابک	: 978-622-98708-2-2
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیبا
یادداشت	: واژه‌نامه.
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۲۴۸-۲۳۹.
یادداشت	: نمایه.
موضوع	: سواد دیداری
موضوع	: Visual Literacy
شناسه افزوده	: سلیمانی نژاد، عادل، ۱۳۵۱-
شناسه افزوده	: Soleimani Nejad, Adel, 1972-
شناسه افزوده	: پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران
رده‌بندی کنگره	: LB۱۰۶۸
رده‌بندی دیویی	: ۳۷۰/۱۵۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۸۵۱۰۳۶۷
اطلاعات رکورد کتابشناسی	: فیبا

سواد دیداری برای متخصصان علم اطلاعات

نگارش: فریبرز درودی

عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک)

عادل سلیمانی نژاد

عضو هیئت علمی دانشگاه شهید باهنر کرمان

صفحه‌اراء: علیرضا کیودان

طراح جلد: رضا عبدالحسینی

ناشر: © ۱۴۰۰: پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک)

نوبت چاپ: اول

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

نشانی ناشر: تهران، خیابان انقلاب اسلامی، خیابان فلسطین جنوبی، خیابان خواجه نصیر. شماره ۱۱

وبگاه: www.irandoc.ac.ir

تلفن: ۶۶۴۹۴۹۸۰ (داخلی ۴۳۵)

قیمت: ۶۰۰,۰۰۰ ریال

فهرست مندرجات

مقدمه.....	۱۵
فصل اول: آغاز تفکر دیداری.....	۲۳
اندیشه دیداری.....	۲۳
نگاره‌های اولیه.....	۲۵
اهمیت نگاشت‌های دیداری در غارها.....	۳۰
کاربرد مؤثر تصویر.....	۳۲
خلاصه.....	۳۳
فصل دوم: مفهوم و کاربرد سواد دیداری.....	۳۵
مفهوم سواد دیداری.....	۳۵
تاریخچه سواد دیداری.....	۴۲
ابعاد سواد دیداری.....	۴۹
اهمیت و نقش مؤثر سواد دیداری.....	۵۳
جایگاه سواد دیداری.....	۵۷
سازه‌های سواد دیداری.....	۶۰
زبان تصویر.....	۶۴
زبان تصویر و شناخت مؤثر.....	۶۷
تصویرسازی تفکر.....	۷۱
آموزش سواد دیداری.....	۷۴
خلاصه.....	۷۹
فصل سوم: علم اطلاعات و سواد دیداری.....	۸۱
اطلاعات و سواد دیداری.....	۸۱

مقدمه

از دوران قدیم، برقراری ارتباط میان انسان‌ها به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های حیات اجتماعی شناخته شده است. انسان موجودی اجتماعی بوده و همواره به‌صورت دسته‌جمعی و در قالب گروهی زندگی کرده است. از دوران گذشته، همواره نسل‌های مختلف انسانی با بودن در کنار هم و بهره‌گیری از ارتباط‌های نزدیک انسانی به کیفیت حیات خود افزوده‌اند. نخستین راه‌های ارتباطی انسان از طریق ترسیم شکل و تصویر^۱ حیوانات، محیط اطراف، صحنه‌های زندگی و نظایر آن بوده است. در واقع، انسان اولیه ابتدا به‌شیوه تصویری و دیداری به ارتباط با دیگران پرداخته است؛ حتی یادگیری او نیز به میزان زیادی مرتبط با حس دیداری بوده، لذا قدرت درک تصاویر برای او مهم بوده است. این پیشینه تا به امروز نیز اهمیت داشته و در نیم‌قرن اخیر منجر به ابداع نوع خاصی از سواد به‌نام سواد دیداری^۲ شده است که ساختار و ویژگی‌هایی مشخص و کاربردی دارد.

یکی از ارکان پیشرفت تمدن بشری ابداع زبان^۳ بوده است. زبان سبب برقراری ارتباط بهتر میان افراد و درک مناسب مفاهیم شده است. از همین رو، توسعه و پیشرفت زبان منجر به ایجاد انواع مختلفی از سطوح زبان شده است. زبان مشترک^۴، میزان درک افراد را توسعه داده و همگونی بیشتری در سطح ارتباط پدید آورده است. همچنین این پدیده سودمند به نوعی از ارتباط و ایجاد زبان تعاملی^۵ منجر شده است. تعامل بیشتر و ارتباط عمیق‌تر افراد

1. Image
2. Visual literacy
3. Language

4. Common Language
5. Interactive Language

امکان ردوبدل کردن مطلوب اطلاعات را میان آن‌ها برقرار کرده است. امروزه زبان بدن^۱ و زبان نشانه^۲ از جمله ابزارهای مؤثر در برقراری ارتباط دیداری میان افراد به‌شمار می‌رود و می‌توان آن را مقوم سواد دیداری دانست.

درک مفهوم پیام^۳ یکی از مسائل مهم در شناخت فقره‌های اطلاعاتی است و به تبع آن، شناخت معنای دیداری‌ها اهمیت فوق‌العاده‌ای در سواد دیداری دارد. به تعبیری از یک‌سو سواد دیداری توانایی خواندن و ایجاد تصاویر است و از سوی دیگر، به توانایی ساخت معنای از تصاویر اشاره دارد. در واقع یکی از مؤلفه‌های سواد دیداری، توانایی به‌دست آوردن معنا از تصاویر است که نقش کلید مهمی را برای تفسیر^۴ منابع دیداری^۵ ایفا می‌کند.

همچنین باید تأکید کنیم که سواد دیداری قدرت درک مفهوم تصویر و منابع دیداری است. شناخت فقره‌های دیداری مانند عکس^۶، فیلم، گرافیک، نماد^۷، تصویر، نمودار^۸، علامت‌های خیابانی^۹، علامت‌های راهنمایی و رانندگی^{۱۰} و لوگو، با عنایت به وسعت ظرفیت معنایی و توان آن‌ها، در کنار شیوه‌های برقراری ارتباط مناسب اطلاعاتی باعث شده تا کاربران اطلاعاتی درک بهتری از اطلاعات و معنای مطرح شده در منابع دیداری داشته باشند. البته این تمام ماجرا نیست؛ بلکه باید به این نکته مهم توجه کرد که استفاده از فقره‌های دیداری همواره مکمل انواع دیگر سوادهاست و همان‌طور که بارتو^{۱۱} (۲۰۱۶) تصریح می‌کند، استفاده از عکس‌ها به‌عنوان یکی از ابزارهای سواد دیداری، پاسخی مؤثر برای حل همه مشکلات در فرایندهای سوادآموزی نیست. با این حال، آن‌ها گزینه‌های بسیار جذابی هستند؛ زیرا باعث ارتباط علایق و نیازهای فراگیران می‌شوند، فناوری را به‌کار می‌گیرند و فرایندهای نوشتن را ترغیب می‌کنند.

سواد دیداری یکی از مهارت‌های اصلی در شناسایی و تحلیل^{۱۲} اطلاعات دیداری^{۱۳} است. از سویی حوزه‌ای میان‌رشته‌ای^{۱۴} است و از سوی دیگر رشته‌ای خاص^{۱۵} محسوب

1. Body Language
2. Sign Language
3. Concept of Message
4. Commentary
5. Visual Resources
6. Photograph
7. Symbol
8. Diagram

9. Street Signs
10. Traffic Signs
11. Barreto
12. Analysis
13. Visual Information
14. Interdisciplinary
15. Specific Discipline

می‌شود؛ به این معنا که هم در ارتباط با مفاهیم و شاخه‌های مطالعاتی مرتبط چون هنر، معماری و اطلاع‌رسانی است و هم در معیارهای کاربردی استقلال و ویژگی‌های خاص خود را دارد.

سواد دیداری می‌تواند در استفاده از منابع دیداری، هم از نظر کمیت^۱ و هم از لحاظ کیفیت^۲، در بهبود نگرش دیداری^۳، تحلیل بازنمود دیداری^۴، راهبردهای درک تصویر و قالب‌های اطلاعات^۵ دیداری به کاربر یاری رساند تا بتواند به شیوه‌ای بهتر و مناسب‌تر از منابع اطلاعات دیداری بهره گیرد.

علاوه بر آن باید گفت سواد دیداری مهارتی است که به تقویت سواد اطلاعاتی^۶ کمک می‌کند. مؤلفه‌های سواد دیداری با تقویت توانایی‌های شناختی^۷ و ادراک دیداری^۸ انسان به میزان درخور توجهی به او در شناسایی، استفاده و ارزیابی فقره‌های اطلاعات دیداری یاری می‌رساند و می‌تواند مهارت سواد اطلاعاتی انسان را ارتقا بخشد. همان‌طور که می‌دانیم، سواد اطلاعاتی مجموعه‌ای از مهارت‌های مختلف است که به انسان توانایی شناخت نیاز اطلاعاتی، شناسایی منابع مرتبط با این نیاز، قدرت پیدا کردن روش جست‌وجوی موفق در این منابع، ارزیابی اطلاعات به‌دست آمده و ایجاد ارتباط میان اطلاعات جدید با دانش قبلی به‌منظور تولید اطلاعات جدید را می‌دهد.

به‌نوعی می‌توان سواد اطلاعاتی را سواد چندوجهی^۹ دانست. به‌علاوه این مهارت ارزشمند با سواد چندرسانه‌ای^{۱۰} نیز ارتباط دارد. سواد چندرسانه‌ای امکان خواندن، نوشتن و تعامل در طیف وسیعی از برنامه‌ها، ابزارها و رسانه‌ها را در ابعاد و جوانب مختلف مهیا می‌سازد و می‌توان سواد اطلاعاتی را در پیوند با آن تقویت کرد. یکی دیگر از عناصری که باید در این میان به آن توجه قرار کرد، فراسواد^{۱۱} است. در دوران معاصر، فراسواد تفکر انتقادی و همکاری را توسعه می‌دهد و می‌توان آن را چارچوبی جامع برای مشارکت مؤثر در

1. Quantity
2. Quality
3. Visual Attitude
4. Visual Representation
5. Information Format
6. Information Literacy

7. Cognitive Abilities
8. Visual Perception
9. Multimodal Literacy
10. Transliteracy
11. Metaliteracy

رسانه‌های اجتماعی تعریف کرد.

در عین حال یکی از مهارت‌های تقویت سواد اطلاعاتی، سواد دیداری است. از همین رو، هم‌سو با استانداردهای سواد اطلاعاتی^۱، انجمن کتابخانه‌های دانشکده‌ای و پژوهشی (ای.سی.آر.ال)^۲ به تدوین استانداردهای توانمندی سواد دیداری^۳ پرداخته است. این استانداردها شامل هفت استاندارد اصلی و نیز شاخص‌های اجرایی^۴ و نتایج یادگیری است. این هفت استاندارد اصلی عبارت‌اند از: تشخیص ماهیت و میزان مواد دیداری^۵ لازم؛ یافتن و دسترسی به تصاویر و رسانه‌های دیداری^۶ مورد نیاز به‌طور مؤثر و کارآمد؛ توانایی تفسیر و تحلیل معانی تصاویر و رسانه‌های دیداری؛ توانایی ارزیابی تصاویر و منابع خود؛ استفاده مؤثر از تصاویر و رسانه‌های دیداری؛ توانایی طراحی و ایجاد تصاویر معنی‌دار و رسانه‌های دیداری؛ داشتن درک مناسب از مسائل اخلاقی^۷، حقوقی، اجتماعی و اقتصادی در خصوص تولید و استفاده از تصاویر و رسانه‌های دیداری.

هر یک از استانداردهای یادشده در توانایی شناختی کاربران و بهره‌گیری آن‌ها از منابع اطلاعات دیداری نقشی مؤثر دارد و به آنان کمک می‌کند بتوانند به‌خوبی از تصاویر و فقره‌های دیداری استفاده کنند. همچنین کاربران با تقویت چهار چوب فکری و ساختاری^۸ خود می‌توانند نقش بهتری در شناخت منابع دیداری داشته باشند. ضرورت استفاده از سواد دیداری در فواید آن است. توانایی مطلوبی که امکان بهره‌گیری بهتر از فضای اطلاعاتی را مهیا می‌سازد و کاربر را در افزایش میزان درک اطلاعات در محیط اطراف یاری می‌رساند.

علاوه بر آن، سواد دیداری در حوزه‌های متعددی کاربرد دارد و با زمینه‌های مطالعاتی گوناگونی ارتباط برقرار کرده است. دوره‌های تحصیلی در آموزش و پرورش از این مقوله مهم بهره گرفته‌اند. در زمینه مطالعات تاریخ هنر و نقد^۹، معناشناسی^{۱۰}، فلسفه، گرافیک، دیداری‌سازی و نیز تولید و طراحی منابع اطلاعاتی از فواید آن استفاده می‌کنند. در رسانه‌های

1. Information Literacy Standards
2. Association of College & Research Libraries (ACRL)
3. Visual Literacy Competency Standards
4. Performance Indicators
5. Visual Materials

6. Visual Media
7. Ethical
8. Intellectual and Structure Framework
9. Critique
10. Semantics

ارتباط جمعی^۱، پخش اخبار و اطلاع‌رسانی با استفاده از عکس و فیلم و فقره‌های دیگر دیداری به ایجاد ارتباط بهتر و جذاب‌تر با مخاطبان منجر می‌شود.

کتابخانه آموزشی گاهی اول (۲۰۱۷) توضیح می‌دهد که سواد دیداری یا دستور زبان دیداری^۲، اصطلاح‌هایی را برای کمک به درک و توصیف ویژگی‌های یک تصویر فراهم می‌کند و به ایجاد معنای دیداری منجر می‌شود. ما می‌آموزیم کسی یا چه چیزی در تصویر است، تصویر شامل چه فعالیت‌هایی می‌شود، تعامل بین شخصیت‌ها، ویژگی‌ها و احساسات چگونه است و به این امر می‌پردازد که چگونه تصویر توجه ما را جلب می‌کند. همچنین بررسی تصاویر در کتاب‌های تصویری به اضافه کردن معنا و ساختن عمق داستان کمک می‌کند.

در ادبیات و زبان‌آموزی نیز کاربردهای سواد دیداری مؤثر است. تصویرپردازی^۳ یکی از فنون موفق در ارتباط با متون ادبی است که به مخاطب حس واقعی و بهتری از اطلاعات ارائه می‌دهد. در دنیای جدید، فناوری مهارت درک تصویری را تقویت کرده و امکان بهره‌برداری بهتر از تصاویر را مهیا ساخته است. مثلاً در یادگیری زبان خارجی، به‌ویژه زبان انگلیسی، کاربردهای سواد دیداری به‌خوبی شناخته شده است. چنان‌که نتایج پژوهش ویلیامایزر (۲۰۱۸) حاکی از آن است که در آموزش زبان انگلیسی به بزرگسالان، استفاده از تصاویر برای تکمیل متون نوشتاری با استفاده از فناوری، سواد دیداری آن‌ها را افزایش داده و آموزش زبان را بسیار ساده می‌کند. همچنین مگنوسون^۴ (۲۰۱۳) در نتایج مطالعات چنین بیان می‌کند: «دانشجویان اظهار کرده‌اند از رویکرد دیداری برای آموختن آنچه که در فعالیت‌ها انجام می‌دهند، لذت می‌برند».

این بدان معناست که منابع دیداری از جنبه‌های آموزشی، زیباشناسی و کسب لذت نقش برجسته‌ای دارند. لذا آشنایی با سواد دیداری و نیز سواد اطلاعاتی می‌تواند نقش مهمی در بهره‌گیری بهتر از منابع، چه نوشتاری و چه دیداری داشته باشد. در کتابخانه‌ها و مراکز

اطلاع‌رسانی^۱ نیز سوادهای مختلف، از جمله سواد اطلاعاتی، دیداری و رسانه کاربرد وسیعی پیدا کرده‌اند؛ به‌ویژه آنکه میزان شناخت متخصصان علم اطلاعات از سواد اطلاعاتی و دیداری، به آنان در فعالیت حرفه‌ای خود یاری می‌رساند. خوشبختانه آن‌ها درک مناسبی از سواد اطلاعاتی دارند. بارو^۲ (۲۰۱۲) اظهار می‌کند وقتی در مطالعه خود از متخصصان علم اطلاعات خواست تا درک خود را از سواد اطلاعاتی توصیف کنند، عناصر مشترک عبارت بودند از: شناختن نیازهای اطلاعاتی^۳، یافتن^۴، ارزیابی^۵، جایابی^۶ و استفاده از اطلاعات^۷.

به‌خوبی مشاهده می‌شود که درک درستی از سواد اطلاعاتی در کتابخانه‌ها وجود دارد؛ ولی هم‌سو با آن، شناخت سواد دیداری نیز می‌تواند سودمند باشد. در بسیاری از مواقع اگر از متخصصان علم اطلاعات درباره سواد دیداری پرسش شود، میزان شناخت آن‌ها به اندازه سواد اطلاعاتی نیست. از همین رو، ضرورت شناخت این نوع از سواد که نقش پررنگی در بهره‌گیری از منابع اطلاعات دیداری دارد، پیش از گذشته آشکار می‌شود. باید بیان کرد که سواد دیداری ساختاری در حال توسعه دارد که با افزایش فرهنگ و شناخت بهتر از مؤلفه‌های دیداری از رشد بیشتری برخوردار خواهد شد.

فراگیری مهارت‌های سواد دیداری منجر به آگاهی از برخی روش‌های کار با منابع دیداری نیز می‌شود، مانند توانایی شناخت و کاربرد عکس‌ها و تصاویر متعدد، مؤلفه‌های ارزیابی فیلم، معنای شمایل‌های آگاهی‌دهنده^۸، نمادها، شناخت انواع نمودارها و روش‌های مهم دیداری‌سازی اطلاعات^۹، ویرایش تصویر و شناسایی شیوه‌های شناسایی تصاویر دستکاری‌شده^{۱۰}؛ همچنین آشنایی با مؤلفه‌های تاریخی و اجتماعی در بهره‌گیری از تصاویر نحوه کاربرد صحیح دیداری‌ها و رعایت مسائل اخلاقی و حقوقی در استفاده از تصاویر. همه این‌ها نیاز به مطالعه و آموزش دارد؛ به‌ویژه برای دانشجویان و در کنار آن‌ها متخصصان علم اطلاعات. بارتو^{۱۱} (۲۰۱۶) به‌درستی بیان می‌کند که کار با عکس شامل بسیاری از اهداف

1. Libraries & Information centers
2. Baro
3. Information Needs
4. Find
5. Evaluate
6. Locate

7. Use of Information
8. Informative Icons
9. Information Visualization
10. Manipulation
11. Barreto

ضمنی است، مانند شروع رهنمودهای سواد دیداری، ترغیب دانشجویان به مطالعه جهان از طریق عکس‌ها و ارتقا پاسخ‌های خلاقانه شفاهی و نوشتاری مبتنی بر یک پروژه عکاسی^۱. حتی برخی اوقات ضرورت دارد تا این آموزش به صورت ساده‌تر از دوران کودکی آغاز شود، زیرا کودکان بهتر می‌توانند از این توانایی در رشد مطالعاتی و پیشرفت آموزشی خود بهره بگیرند. برخی از این مهارت‌ها با هدایت آن‌ها در استفاده از بازی‌ها و توجه به فیلم‌ها تقویت می‌شود. لذا شایسته است به هر میزان که امکان دارد در تقویت توانایی‌های آن‌ها تلاش صورت گیرد. زنین-یوست^۲ (۲۰۰۵) نیز اظهار می‌کند که کودکان در پیام‌های تصویری که باید یاد بگیرند و تفسیر کنند، اشباع شده‌اند. آنان به طور طبیعی درک دیداری را توسعه داده‌اند و این توانایی از طریق قرارگرفتن در معرض رسانه، تلویزیون، بازی‌ها و دیگر عناصر رشد می‌کند.

در کنار مطالب گفته شده، آگاهی متخصصان علم اطلاعات از تفاهم‌نامه‌های^۳ رشته‌های مختلف در زمان استفاده از تصاویر می‌تواند نقش مهمی در بهره‌گیری از تصویر داشته باشد. شناخت این منابع و دستیابی به آن‌ها در بسیاری از مواقع از طریق وب جهان‌گستر میسر است. لذا آنان در این عرصه نیاز به کاوش بیشتری دارند آنچه برای متخصصان علم اطلاعات اهمیت دارد، تسلط بر شاخص‌هایی است که در استانداردهای سواد دیداری^۴ مطرح شده است. این نکات اصلی شامل مهارت‌هایی است که سبب تقویت سواد دیداری شده و توانایی بهره‌گیری از منابع دیداری را افزایش می‌دهد. در کنار آن، آشنایی با مفهوم و روش‌های دیداری‌سازی اطلاعات نیز نقشی مهم دارد. در واقع، دیداری‌سازی جنبه‌های مهمی از نمایش دیداری^۵ داده‌ها و مفهوم نهفته در دل آن را نشان می‌دهد که شاید مشخص نشود. همه این‌ها حاکی از اهمیت و نقش درک دیداری متخصصان علم اطلاعات است.

بر این اساس، کتاب با تکیه بر شاخص‌های کلان استانداردهای سواد دیداری تدوین شده است. این اثر در نوع خود متنی بدیع و جدید است. پیش‌تر آثاری در زمینه سواد

دیداری در زبان فارسی منتشر شده است که هیچ‌یک به مباحث مطرح‌شده در این کتاب نمی‌پردازند. این کتاب حاصل مطالعه و تجربه بیش از ده سال مؤلفان در این عرصه است و با اتکا به منابع اطلاعات علمی جدید و روزآمد در کنار استفاده از متون پایه و هسته‌ای این زمینه مطالعاتی به رشته تحریر درآمده است. سیر نگارش اثر از آغاز تفکر دیداری^۱ در دنیای باستان آغاز شده و سپس به بررسی مفهوم و کاربرد سواد دیداری می‌پردازد. در ادامه به نقش علم اطلاعات و نیز رابطه آن با سواد دیداری توجه شده و بعد از آن، مفهوم مؤثر و مهم تشخیص نیاز و دسترسی به منابع دیداری تشریح شده است. در مباحث بعدی به موضوع توانایی تفسیر و ارزیابی منابع دیداری پرداخته شده و روش‌ها و معیارهای ارزیابی بیان شده است. همچنین به موضوع استفاده مؤثر از منابع دیداری توجه شده و سپس مبانی اخلاقی و حقوقی در استفاده از منابع دیداری به‌طور مبسوط بیان شده است. علاوه بر این روش‌های مؤثر دیداری‌سازی مطرح شده است.

رویکرد کتاب بیشتر جنبه کاربردی دارد و علاوه بر مباحث نظری و پایه در سواد دیداری، به کاربردهای عملیاتی اشاره شده است. از ویژگی‌های متن، توجه به ابعاد مؤثر در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی و تقویت کارکردهای سواد دیداری کتابداران در ارائه خدمات اطلاعاتی بهتر به کاربران است. کتاب به‌منظور استفاده متخصصان علم اطلاعات و نیز اطلاع‌رسانان تألیف شده، ولی متناسب با بحث‌های آن، می‌تواند برای دیگر علاقه‌مندان به موضوع نیز مفید باشد. نگارش متن با دقت و توجه زیادی به اجزا و مؤلفه‌های سواد دیداری انجام شده و تلاش مؤلفان بر آن قرار گرفته تا بتوانند این مقوله را در ابعاد و جوانب مختلف آن بررسی کنند. بدون تردید، هر اثری و ازجمله متن حاضر عاری از نقص نیست. لذا نقد متخصصان و حرفه‌مندان موجب امتنان است و از آن به گرمی استقبال می‌کنیم. امید آن است که کتاب پیش رو در نظر و به‌کار آید.

فریبرز درودی

عادل سلیمانی‌نژاد